

У с. Ілинці Снятинського повіту вечір коли молодий привів молоду додому, називався «приводина». Цього ж вечора після гостин, свашки роздягали молоду з рантуха, знімали вінок і завивали в «платинку», по молодички. Зняття вінка з голови символізувало, що вона перейшла в статус молодички. В середу зранку молодята разом з музикантами і кількома свашками йшла до церкви «до віводу» [5, с. 191]. У четвер молода одягалася в перемітку і йшла з своїм чоловіком в гості до своїх батьків. У п'ятницю не відбувалося нічого. В суботу родичі молодого одягали дружбу в червоний пояс, завітчували його квітками і посилали до родичів молоді, щоб прийшли у вечір «на відгрязини», на цьому весілля закінчувалося [5, с. 193].

Таким чином, цінність записів традиційної весільної обрядовості Покуття у розвідках М. Колцуняка, В. Равлюка, І. Волошинського, О. Голубовичевої полягає в тому, що вони містять найдокладніші та найповніші народознавчі відомості з краю. Дослідники зафіксували всі характерні для Покутського етнографічного масиву (Коломийського, Городенківського, Снятинського повітів) етапи весільної обрядовості, її складові частини, обрядові компоненти і деталі. Їхні записи зроблені в межах одного етнографічного ареалу, що дають нам змогу уявити покутський тип весільного обряду, а також простежити його локальні особливості.

Список використаних джерел

1. Весілля: у 2 кн. / упор. Шубравська М. М. (тексти, примітки), Правдюк О. А. (нотний матеріал). – К., 1970. – 480 с.
2. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології / Федір Вовк Нова редакція. – Х., 2015. – 463 с.
3. Волошинський І. Весіле в Делешеві, Городенківського повіту / Іван Волошинський // Матеріали до української етнології. – Львів, 1919. – Т. XIX–XX. – С.2–34.
4. Волошинський Іван. Листи до Гнатюка 1912–14 Далешів // Відділ рукописів ЛННБ ім. В. Стефаніка. – Ф.34 (Гнатюка). – Од. зб. 110 / п.6. – 4 арк.
5. Голубовичева О. Весілля в селі Ілинцях Снятинського повіту / Олена Голубовичева // Матеріали до української етнології. – Львів, 1919. – Т. XIX–XX. – С.177–193.
6. Колцуняк М. Весілля в Ковалівці. Етнографічні записи Николи Колцуняка (1889) / Микола Колцуняк. – Коломи: Вид-во поліграфічне товариство «Вік», 2015. – 126 с.
7. Колцуняк Микола «Весілля в Ковалівці в повіті Коломийським» – етнографічний опис. Додаток лист автора до [О. Барвінського] // Відділ рукописів ЛННБ ім. В. Стефаніка. – Ф.4554 (Барв.). – п. 267. – 1–2 арк.
8. Kolberg O. Pokucie. Cz. 1. / O. Kolberg // Dzieła wszystkie. – T.29. – Wrocław–Poznań: PTL, 1962. – 360 s.
9. Лен'о Т. Традиційна весільна обрядовість бойків Закарпаття. Міжетнічні паралелі / Таїсія Лен'о // Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун.-т ім. Т. Шевченка, Ін-т політ. та етнонац. дослідж. НАНУ. – К.: УНІСЕРВ, 2013. – №40. – С.48–59.
10. Паньків М. Весілля у с. Вербівцях на Городенківщині / М. Паньків. – Івано–Франківськ, 2000. – 106 с.
11. Равлюк В. Весілля в селі Орельці Снятинського повіту на Станіславщині / Василь Равлюк // Весілля У 2–х кн. – Київ: Наукова думка, 1970. – Кн.2. – С.183–214.
12. Шухевич В. Гуцульщина: у 5 кн. // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1902. – Т.3. – 256 с.

References

1. Vesillja: u 2 kn. / upor. Shubrav's'ka M. M. (teksty, prymitky), Pravdjuk O. A. (notnyj material). – K., 1970. – 480 s.
2. Vovk F. Studii' z ukrai'ns'koi' etnografii' ta antropologii' / Fedir Vovk Nova redakcija. – H., 2015. – 463 s.
3. Voloshyn's'kyj I. Vesilje v Deleshevi, Gorodenkivs'kogo povitu / Ivan Voloshyn's'kyj // Materijaly do ukrai'ns'koi' etnologii'. – L'viv, 1919. – T. XIX–XX. – S.2–34.
4. Voloshyn's'kyj Ivan. Lysty do Gnatjuka 1912–14 Daleshiv // Viddil rukopysiv LNNB im. V. Stefanyka. – F.34 (Gnatjuka). – Od. zb. 110 / p.6. – 4 ark.

5. Golubovycheva O. Vesillja v seli Ilyncjah Snyatyns'kogo povitu / Olena Golubovycheva // Materijaly do ukrai'ns'koi' etnologii'. – L'viv, 1919. – T. XIX–XX. – S.177–193.

6. Kolcunjak M. Vesillja v Kovalivci. Etnografichni zapysy Nykoly Kolcunjaka (1889) / Mykola Kolcunjak. – Kolomy: Vyd-vo poligraficne tovarystvo «Vik», 2015. – 126 s.

7. Kolcunjak Mykola «Vesillja v Kovalivci v poviti Kolomyjs'kym» – etnografichnyj opys. Dodatok lyst avtora do [O. Barvins'kogo] // Viddil rukopysiv LNNB im. V. Stefanyka. – F.4554 (Barv.). – p. 267. – 1–2 ark.

8. Kolberg O. Pokucie. Cz. 1. / O. Kolberg // Dzieła wszystkie. – T.29. – Wrocław–Poznań: PTL, 1962. – 360 s.

9. Len'o T. Tradycijna vesil'na obrjadovist' bojkiv Zakarpattja. Mizhethnichni paraleli / Tai'sija Len'o // Etnichna istorija narodiv Jevropy: zb. nauk. pr. / Kyi'v. nac. un.-t im. T. Shevchenka, In-t polit. ta etnonac. doslidzh. NANU. – K.: UNISERV, 2013. – №40. – S.48–59.

10. Pan'kiv M. Vesillja u s. Verbivcjah na Gorodenkivshhyni / M. Pan'kiv. – Ivano–Frankivs'k, 2000. – 106 s.

11. Ravljuk V. Vesillja v seli Orel'ci Snyatyns'kogo povitu na Stanislavshhyni / Vasyl' Ravljuk // Vesillja U 2–h kn. – Kyi'v: Naukova dumka, 1970. – Kn.2. – S.183–214.

12. Shuhevych V. Gucul'shhyna: u 5 kn. // Materialy do ukrai'ns'korus'koi' etnologii'. – L'viv, 1902. – T.3. – 256 s.

Tryniak L. V., graduate, Carpathian National University named after Vasyl Stefanyk (Ukraine, Ivano–Frankovsk), efimova.7@mail.ru

The wedding rites of the Pokuttia region in the Ukrainian ethnographic heritage of the second half of the XIX th – early XX th century

The author analyzes the wedding records of the second half of the XIX th – early XX th century taken down by domestic scientists and amateurs engaged in the research of the subject. The study examines the works by M. Koltsuniak, V. Ravliuk, I. Voloshynskyi, O. Holubovycheva that cover the family rituals. Their studies were based on the research of the different parts of Pokuttia – Kolomyia, Sniatyn, Horodenka counties in particular. The aforementioned publications–based analysis attempts to define the distinctive features of the Pokuttia wedding ceremony and specify the main parts of the local wedding traditions.

Keywords: Pokuttia, Kolomyia county, Sniatyn county, Gorodenka county, wedding ceremony, traditions, domestic researchers, local features.

***

УДК 94(477)«19»(048)

Шкільнюк Н. М.,
аспірант кафедри історії України, Тернопільський
національний педагогічний університет
(Україна, Тернопіль), klish_andriy@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТОРГІВЛІ У МІСТАХ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Досліджено проблему розвитку торгово–економічних відносин в Волинській губернії, розглянуто роль ярмаркової, постійної торгівлі у формуванні внутрішнього та зовнішнього ринків регіону й у розвитку торговельної мережі.

Ключові слова: Волинська губернія, економічні відносини, торгівля, ярмарки, торги, торгові операції, торгові шляхи.

Стан торговельно–економічних відносин на Волині почали вивчати ще в другій половині ХІХ ст. Саме в цей період з'являються перші публікації документів, що засвідчують активний торговельний рух на Волині в контексті загальної історії торгівлі Європи. Це, насамперед, документи Архіву Південно–Західної Росії, «Пам'ятники», які видала київська комісія для розгляду давніх актів.

Торговельні відносини та економічні зв'язки Волині досліджували відомі вчені – М. Грушевський, П. Батюшков, краєзнавці М. Теодорович та В. Іванишев. В. Пришляк написав кандидатську дисертацію на тему «Міжрегіональна торгівля в Україні (кінець ХVІІ – 60–ті рр. ХVІІІ ст.)».

Мета та завдання роботи – підсумувати дослідження істориків, економістів, представників інших галузей науки, які стосуються розвитку торгівлі на Волині, охарактеризувати та виділити їхні особливості в контексті загальноєвропейського цивілізаційного розвитку цієї сфери економічного життя.

В розвитку економіки міст Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. торгівля продовжувала зберігати свої провідні позиції. Як і в дореформений період, в другій половині XIX – на початку XX ст. міська торгівля на Волині розвивалася в трьох основних формах: базарній, ярмарковій та стаціонарній.

Найдавнішою формою організації торгівлі в містах і містечках Волині були базари. За усталеною традицією базари в містах Волині проводилися щотижня у вихідні дні, а подекуди й у святкові (зокрема, в Кременці, Новограді–Волинському, Острозі). У Рівному та Ковелі вже в 60–і роки XIX ст. базарних днів було два в тиждень, у Житомирі – 3, а в Старокостянтинові вони функціонували щоденно [36, с. 1–35]. Наділі в усіх волинських містах кількість базарних днів зростала.

Незважаючи на малі обсяги торговельних операцій, які здійснювалися на міських базарах, тут відбувався прямий обмін: все, що привозилося з навколишньої округи тут же продавалося, а все куплене безпосередньо опинялося в руках споживача, переважно міського жителя. Як правило, це були продукти харчування з коротким терміном реалізації, продукція ремісників, частково промислові товари. Зростання в містах кількості торговельних площ, де проводилися базари, також свідчить про розширення цієї форми торгівлі. Якщо в середині XIX ст. кожне волинське місто мало по одній торговій площі, то на початку XX ст. – не менше двох, а найбільше їх нараховувалося в Житомирі – 7, Ковелі – 6, Луцьку – 5 [7, с. 534]. У Житомирі торгівля велася тоді на Сінному та Житньому ринках, а для збуту кустарних виробів був відведений спеціальний базар на Путятинській площі [17, с. 20]. На трьох міських базарах велася торгівля і в Новограді–Волинському. Головний із них знаходився на Соборній площі, де торгували м'ясом, рибою, молочними і рибними продуктами, фруктами і овочами. На Сінній площі велася жвава торгівля худобою і фуражем, а на Кінній – періодично влаштовувалися ярмарки [16, с. 21].

Міські ярмарки продовжували утримувати міцні позиції в торгівлі сільськогосподарською сировиною, ремісничими та мануфактурними виробами. Ось яке розмаїття товарів на волинських ярмарках у 80–і роки XIX ст. описував О. Забелін: «Зазвичай, на місцеві ярмарки привозяться предмети сільської необхідності, а потім красні і бакалійні товари, а також галантерейні і мануфактурні вироби. До числа перших відносяться залізни і чавунні вироби, необхідні в селянському домашньому побуті, мотузки, сира шкіра, сіль, солонина, риба, олія і місцеве пиво. Предметами місцевого збуту служать хліб, худоба, шерсть, домашнє полотно, мед і віск, сало, смола і дьоготь, оброблені шкіри та інше» [13, с. 314].

Аналіз статистичних даних вказує на зростання чисельності ярмарків в досліджуваній автором період як загалом у Волинській губернії, так і безпосередньо в її офіційних містах. Якщо впродовж другої половини XIX – на початку XX ст. загальна кількість ярмарків в губернії зросла в 3,5 рази, то безпосередньо її міська частка зросла

лише в 2,4 рази. Зауважимо, що через відсутність повних статистичних даних ми не включили до переліку міських ярмарків ті, які проводилися в економічно розвинутих містечках і за рахунок яких їх загальна кількість могла бути значно вищою.

Переважає більшість міських ярмарків на Волині в другій половині XIX – на початку XX ст. були роздрібними і залишалися одноденними, а за обсягами торговельних оборотів майже нічим не відрізнялися від торговельних операцій, які проводилися у звичайні базарні дні. Наприклад, впродовж 80–х років XIX – на початку XX ст. обсяги торговельних операцій на міських ярмарках не перевищували 1–1,5 тис. руб. [13, с. 314; 19, с. 125].

Зростала кількість і щорічних гуртових багатоденних ярмарків. Так, якщо на початку 1860–х років один чотириденний ярмарок проводився в Дубно, а з 1865 р. три десятиденні ярмарки почали функціонувати в Житомирі, то на початку XX ст. з'явилися ще один чотириденний ярмарок в Дубно, по два дводенних – в Ковелі і Старокостянтинові, один тижневий (хмільний) – у Житомирі [5, с. 63; с. 111; 4, с. 434; 26, с. 264]. Однак найбільш поширеними на Волині в досліджуваній період були роздрібні ярмарки. Їх функціонування і відкриття нових у пореформений період, як стверджує Б. Кругляк, відбувалося в тих регіонах України, де існувала дуже слабкорозвинута промисловість з високою часткою в ній ремісничого виробництва [19, с. 99–100].

Як і в попередні періоди, в другій половині XIX – на початку XX ст. на ярмаркову і базарну форми торгівлі в містах Волині продовжували впливати такі фактори, як географічне розміщення того чи іншого міського поселення, наявність шляхів сполучення тощо. Південна межа Полісся з лісостепом, що проходить приблизно вздовж лінії Володимир–Волинський – Луцьк – Рівне – Корець – Берездів – Шепетівка – Полонне – Чуднів – Троянів – Житомир, водночас вказує на найвищі точки торгового обміну, які існували в даних населених пунктах на межі двох фізико-географічних зон [18, с. 88]. Вочевидь, що саме вказані міста і містечка мали певні переваги над іншими в розвитку торгівлі.

У 60–80–і роки XIX ст. важливу роль в міській торгівлі відігравали насамперед шосейні і водні шляхи сполучення. Відсутність останніх негативно позначалася на її розвитку. В найгіршому становищі перебував Овруч. «Не маючи зручного сполучення з іншими найближчими містами, не може організувати ніякої значної торгівлі: восени і навесні по причині оточуючих його боліт воно буває майже недоступним», – писав про цей повітовий центр у 80–і роки XIX ст. М. Теодорович [27, с. 287].

Наявність же зручних шляхів сполучення дозволила таким містам, як Кременець, Новоград–Волинський, Острог, Старокостянтинів в 60–70–і роки XIX ст. зайняти провідні позиції в гуртовій торгівлі на Волині. При цьому вони орієнтувалися на торгові зносини з Одесою і Царством Польським, а також Австро–Угорщиною і Пруссією. Найбільші обороти цих міст були пов'язані з торгівлею хлібом, цукром, лісом, спиртом тощо [36, с. 18, 22, 28].

Однак головну роль у внутрішній торгівлі на Волині в 60–80–і роки XIX ст. відіграв губернський центр. У цей час найбільш поширеними предметами продажу на житомирських базарах та ярмарках були зерно, борошно, лісні будівельні матеріали, предмети розкоші (як місцевого

виробництва, так і привізні). Найбільші цукрові заводи Київської і Волинської губернії мали тут свої великі склади, звідки цукор поступав до рук дрібних торговців і розвозився в інші місцевості [36, с. 4].

Окрім Житомира, значними торговельними хлібними центрами на Волині у 60–80-х роках ХХ ст. були повітові міста Луцьк, Острог і Дубно і містечка Корець Новоград–Волинського та Устилуг Володимир–Волинського повітів [37, с. 236].

У 1880–90-і роки частина старих торговельних центрів Волині, які залишилися осторонь залізниці, втратила своє значення, а інші, отримавши залізничне сполучення, починають інтенсивно розвиватися. Це може служити підтвердженням висновку П. Ляценка, що залізниці не лише залучали до товарного обігу все більші маси сільськогосподарської і хлібної продукції, а й різко змінили налагоджені шляхи постачання ринків [22, с. 129].

Так, через відсутність або пізню появу залізничної колії поступово втратили свої провідні позиції в торгівлі Острог, Новоград–Волинський, Старокостянтинів, Кременець. Довготривала відсутність залізничного сполучення негативно позначилася навіть на обсягах торгівлі губерньського центру. А з появою залізниці відпадала потреба у функціонуванні тут гуртових ярмарків. Ось як описує занепад гуртової торгівлі у 80-х роках ХІХ ст. в Старокостянтиніві Б. Зуц: «Падіння гуртової торгівлі, безумовно, змусило багатьох підприємців залишити місто і переїхати в інші місцевості, забравши з собою і значні кошти, які були в місті в обігу ... Цим же можна пояснити і падіння значення міських ярмарків, котрі, за спогадами старожилів, на даний час не мають і тієї подібності тих багатолюдних ярмарків, які бували» [15, с. 69].

Новий вид транспорту спрощував доставку товарів від виробника безпосередньо до споживача. Так, за 1894–1895 рр. лише до Дубна залізницею було привезено 861432 пудів різних вантажів [11, арк. 74], а в 1898 р. через станцію Здолбунів відправлено 542929 пудів, прибуло ж 1262373 пудів вантажів. Найбільші обсяги товарних перевезень тут були пов'язані з пшеничним борошном і лісними будівельними матеріалами [34, арк. 61, 61зв].

Залізничне сполучення, зв'язавши між собою ряд населених пунктів Волинської губернії, прискорило поширення постійних форм торгівлі в її містах, зокрема, магазинно–крамничну. Хоча подібні торгові заклади були відомі в містах краю і в середині ХІХ ст., найбільшого поширення вони починають набувати пізніше, від 80-х років. У своїх спостереженнях того часу О. Забелін вказав на таку характерну деталь: «...В містах Волинської губернії вражає маса крамничок, а втім рідко в якій товару набереться більш ніж на 100 рублів» [13, с. 314].

Найбільше постійних торгових закладів функціонували в містах з найвищими демографічними показниками і передусім у тих, де проживало найбільше потенційно заможних покупців із числа дворян, чиновників тощо. Це, відповідно, стосується губерньського центру Волині, а також повітового Рівного. Стационарна торгівля успішно процвітала і на залізничних станціях. Так, у Здолбуніві в 1903 р. функціонував 31 торговий заклад, а поблизу вокзалу збиралися щоденні базари, на які місцеві селяни, а також чеські колоністи з навколишньої округи привозили на продаж продукти харчування [35, арк. 7]. На початку ХХ ст. його торговельні обороти вже перевищували 100000 руб., що дозволило за даним показником цьому

позаштатному місту обігнати повітовий центр Острог [35, арк. 93]. Здолбунів продовжував швидко розвиватися, незважаючи на близькість такого значного торговельного центру, як Рівне.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. стационарна торгівля тісно взаємодіяла з базарною, доповнюючи одна одну. Міські базари в цей час починають збиратися значно частіше (тричі на тиждень, а подекуди й щодня), а на базарних площах відкриваються крамниці, з'являються рундуки, столи, з яких велася торгівля продуктами харчування та фабричними виробами. Ось якою наприкінці 80-х років ХІХ ст. змалював центральну частину губерньського центру Волині його мешканець Т. Вержицький: «Крамниці, крамнички ... туляться на кожному кроці. Базарна площа на Воздвиженській вулиці і Кафедральна вулиця зосереджують всю торгівлю предметами першої необхідності ... Починаючи від меблів і завершуючи поношеним одягом – тут все можна знайти» [3, с. 22].

Базарну, а також крамничну торгівлю значно пожвавлювала присутність у містах військових, оскільки вони виступали потенційними споживачами місцевих товарів. Саме тому їх тимчасова відсутність в містах в період перебування у літніх таборах призводила до різкого скорочення обсягів торгівлі, на що звертали увагу як представники виборних органів міської влади, так і мешканці волинських міст. «З обезлюдненням міста настає повна відсутність всілякого торгового обігу», – неодноразово констатували на своїх засіданнях уповноважені зборів Дубенського міського спрощеного громадського управління [10, арк. 52]. А в описі Старокостянтинівської 1880-х років Б. Зуц також відзначив, що «на час відсутності полків для табірному збору активність торгівлі завмирає і на самому місті лежить якийсь відбиток запустіння» [14, с. 69].

Як відомо, в роботах І. Гуржія, Г. Діхтяра, Б. Кругляка, присвячених розвитку внутрішньої торгівлі в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., відзначається роль нових форм постійної торгівлі, які нарівні з гуртовими дозволяли займатися і гуртово–роздрібними, а також роздрібними операціями [8, с. 99–100; 12, с. 95–131; 19, с. 58–59]. Поява гастрономів та універмагів, торговельних фірм і домів, сільськогосподарських виставок і бірж – все це стає характерним для найбільших торгових міст Волині на початку ХХ ст., передовсім Житомира і Рівного. Як зауважує Т. Лазанська, у Житомирі впродовж ХІХ ст. не існувало жодного торговельного дому [21, с. 28, 30]. Проте в 1905 р. їх вже діяло 10 [28, с. 51–53]. За даними «Збірника відомостей діючих в Росії торговельних домів» у 1912 р. таких домів у містах Волині нараховувалося 55, а в 1914 р., за підрахунками Б. Кругляка, їх вже було 59, що становило 35% загальної кількості в губернії [1, с. 79–285; 19, с. 68]. Найбільша кількість таких закладів була в Рівному. У 1912 р. тут діяло 38 торговельних домів з капіталами майже 300 тис. рублів. Серед них діяли як дрібні, так і дуже потужні. Так, торговельний дім «А. Роттенберг і Х. Бат», який займався торгівлею сукном, володів капіталом в 150 тис. руб. і був найбільшим в губернії [1, с. 79–285].

Значного поширення в Рівному на початку ХХ ст. набула складська торгівля з реалізацією продукції за зразками, які пропонували агенти торговельних фірм. На вказаний час у місті нараховувалося 18 постійних складів

хліба і лісу. Для порівняння відзначимо, що у Житомирі їх діяло тоді лише 8 [6, с. 136].

Прискорене зростання Рівного як важливого торгового центру Волині спонукало тут в 1910 р. відкрити товарну біржу. Аргументуючи перед волинським губернатором необхідність її відкриття, управляючий Рівненським відділенням державного банку наголошував: «Необхідне місце, де б торговці могли отримувати дані про ціни на товари, про місця збуту їх і обговорювати інші комерційні питання. Фактично біржа і тепер уже існує, але вона не має приміщення і є натовпом євреїв, які штовхаються на вулицях» [33, арк. 4]. Зазначимо, що до цього в Правобережній Україні діяла лише одна товарна біржа у Києві, яка в умовах різкого збільшення випуску товарної продукції вже була неспроможна пропустити всю масу пропонованих товарів у цьому регіоні України. На думку Б. Кругляка, поява ще однієї біржі в Рівному дозволила обслуговувати шляхом посередництва торгівлю всієї Західної Волині, а також більш дієво підтримувати економічні зв'язки з підприємствами Царства Польського [20, с. 116].

У розвитку внутрішньої торгівлі на Волині, зумовленому соціально-економічними змінами 60–90-х років XIX ст. важливу роль відігравали і магнатські господарства краю. Погоджуючись із висновками В. Павлюка про те, що волинські магнати і шляхтичі в умовах розвитку ринкових відносин у другій половині XIX ст. перетворювали свої господарства на капіталістичні економії, що виробляли продукцію на ринок, варто відзначити, що її реалізація через ярмарково-базарну мережу, як правило, відбувалася в містах [24, с. 106]. Тут поміщики продавали сільськогосподарську продукцію і промислові товари й водночас закупували гуртом сировину для своїх заводів і фабрик.

Ефективною формою стаціонарної торгівлі в цьому зв'язку, в якій активну участь брали місцеві поміщики, наприкінці XIX – на початку XX ст. стала виставкова торгівля. На сільськогосподарських і промислових виставках, які, як правило, організовувалися в містах, експонувалися зразки продукції, з якими могли ознайомитися потенційні покупці, а при потребі і придбати потрібний товар. Хоча поширення така форма торгівлі в містах Волині не набула, однак відомо, що на початку XX ст. в Житомирі і Луцьку діяли філіали найбільшої на Правобережній Україні Бердичівської виставки, а в Кременці – виставка продуктів садівництва і бджільництва. У 1912 р. в Житомирі пройшла самостійна виставка продукції землеробства, тваринництва, хмелярства тощо [20, с. 116].

Близькість кордону з Австро-Угорщиною визначала основні напрямки зовнішньої торгівлі Волинської губернії, в якій головну роль відігравали містечка Волочиськ Старокостянтинівського і Радзивилів Кременецького повітів. Функціонування в цих населених пунктах найбільших державних митниць на Волині позитивно позначилося на їх торгівлі, особливо після того, як в 70-і роки XIX ст. залізнична колія з'єднала їх із внутрішніми регіонами підросійської України, а також із західноукраїнськими землями у складі Австро-Угорщини. Ось як описував Радзивилів у цей період Т. Стецький: «Вже на його околицях помітний значний рух подорожніх, які рухалися в напрямку митниці, а в містечку він видавався ще більшим: хто перепаковував товари з возів на вози, а

хто вже починав торгувати з подорожніми, що прибули до Росії» [2, с. 193].

У 1881 р. у Радзивиліві було 162 крамниці, щотижня збиралися великі базари, 6 разів у рік проводилися одноденні ярмарки [29, арк. 57зв]. Найбільш значні обсяги зовнішньоторговельних операцій здійснювалися через це місто на початку XX ст. Так, у 1905 р. через Радзивилівську митницю було вивезено товарів на суму більше 5 млн. руб., а ввезено на 2,67 млн. рублів. Через шість років торговельні операції з експорту зросли на 1 млн. руб., а з імпорту – на 2,5 млн. рублів [31, арк. 57зв; 25, с. 86].

Проте першість із зовнішньоторговельних операцій утримувала Волочиська митниця, через яку на початку XX ст. вивозили товарів на суму більше 20 млн. руб. і ввозили більш, ніж на 10 млн. рублів [26, с. 86]. Головними експортними товарами, що проходили через найбільші волинські митниці, були, як і раніше, хліб, цукор, худоба, шерсть. Ввезені товари з-за кордону були переважно промислової групи (сільськогосподарські машини та інвентар, залізничне обладнання тощо) [13, с. 322; 32, арк. 57зв].

Висвітлюючи роль Радзивилова і Волочиська у зміцненні економічних зв'язків Наддніпрянської України із західноукраїнськими містами Австро-Угорщини, О. Мазурок вказував, що в цих волинських прикордонних містечках постійно жили купці і торгові агенти з Тернополя, Львова, Бродів, Станіслава, Перемишля, Дрогобича, Чернівців й інших міст; водночас в Східній Галичині добре були відомі імена радзивилівських і волочиських купців [23, с. 64–65].

У внутрішній торгівлі Волинської губернії на початку XX ст. головну роль продовжували відігравати міста, при цьому поширюючи свої торговельні операції і на інші регіони України, а також царської Росії. Так, анкетні дані міських торговців губернії, які в 1911–1914 рр. бажали отримати кредити в Ковельському відділенні Російського торгово-промислового банку для розвитку своєї справи, свідчать, що переважно мануфактурні, тютюнові, бакалійні, книжково-канцелярські товари вони завозили на Волинь із Києва, Москви, Санкт-Петербурга, Варшави, Любліна, Лодзі [9, арк. 5зв, 19зв, 36, 38].

Підсумовуючи матеріал необхідно зазначити, що в розвитку економіки міст Волині в другій половині XIX – на початку XX ст. торгівля продовжувала зберігати свої провідні позиції. Однак впродовж цього періоду відбулися зміни у співвідношенні окремих форм торгівлі на користь стаціонарної. Сформована в 70–90-і роки XIX ст. сітка залізниць призвела до зростання ролі нових торговельних центрів, а також до занепаду деяких старих. Цілеспрямований потік товарообігу між польською та лісостеповою частинами Волинської губернії дозволив тісніше їх об'єднати в єдиний економічний організм, а торговельні зв'язки волинських міст з іншими регіонами України внесли свій вклад у формування всеукраїнського ринку. Водночас торговельні зносини міст Волині з центральними губерніями царської Росії та Царством Польським прискорювали інтегрування української економіки у загальноімперську. У зовнішніх торговельних зносинах волинські міста тяжіли до ринків Східної Галичини у складі Австро-Угорщини, що диктувалося географічним розташуванням Волинської губернії.

Ярмаркова система Волині в основному, була зорієнтована на вирішення потреб внутрішнього та

міжрегіонального ринків. Ярмарки були періодичними торгами, а також місцями, де відбувалася у визначений час гуртова й роздрібна торгівля різними товарами. Характерними рисами розвитку ярмаркової системи було існування розвиненого інституту перекупництва та участь у торгах покупців і продавців не лише з навколишніх сіл, але й з найближчих міст і містечок (що є характерним для ярмарків регіонального рівня) або навіть з інших країн (ярмарки міжнародного рівня). Ярмарки становили незрівнянно вищий ступінь розвитку торгово-економічних стосунків, на відміну від торгів, які досить часто виникали доволі стихійно. Ярмаркам, як правило, передувала поява локального щотижневого міського торгу з пізнішим законодавчим затвердженням його як ярмарку. Іншими особливостями ярмаркової системи є її прив'язаність до певних дат, в основному, православних чи католицьких свят.

Список використаних джерел

1. Сборник сведений о действующих в России торговых домах. – СПб., 1912. – 454 с.
2. Stecki T. J. Wolyn pod wzgledem statystycznym, historycznym i archeologicznym. – Ser. 2-ga / T. J. Stecki. – Lwow, 1871. – 472 s.
3. Вержбицкий Т. И. Краткое описание города Житомира / Т. И. Вержбицкий. – Житомир, 1887. – 28 с.
4. Весь Юго-Западный край. Справочная книга торгово-промышленных и фабрично-заводских предприятий, административных учреждений и крупного землевладения в губерниях Киевской, Волынской и Подольской. – К., 1907. – 645 с.
5. Воронин А. Записка о владельческих городах и местечках Юго-Западного края / А. Воронин. – К., 1869. – Ч.1. – 140 с.
6. Города России в 1904 году. – СПб.: Центр. статист. ком. МВД, 1906. – 873 с.
7. Города России в 1910 году. – СПб.: Центр. статист. ком. МВД, 1914. – 1158 с.
8. Гуржий І. О. Україна в системі всеросійського ринку 60–90-х років XIX ст. / І. О. Гуржий. – К.: Наук. думка, 1968. – 188 с.
9. ДАВО. – Ф.395. Ковельське відділення Російського торгово-промислового банку. – Оп.1. – Спр.1. Циркуляри Російського торгово-промислового банку, 1912–1915 рр.
10. ДАРО. – Ф.359. – Оп.1. – Спр.2. Журнали засідань зборів уповноважених м. Дубно за 1894–1895 рр.
11. Там само. – Ф.359. Дубенське міське спрощене громадське управління. – Оп.1. – Спр.1. Журнали засідань зборів уповноважених м. Дубно за 1894–1895 рр.
12. Дихтяр Г. А. Внутренняя торговля в дореволюционной России / Г. А. Дихтяр. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 236 с.
13. Забелин А. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии / А. Забелин. – К., 1887. – Ч.1. – 365 с.
14. Зуц Н. И. Описание города Староконстантинова от начала основания до наших дней (1561–1884) / Н. И. Зуц. – Староконстантинов, 1884. – 85 с.
15. Иванов Л. М. О сословно-классовой структуре городов капиталистической России / Л. М. Иванов // Проблемы социально-экономической истории России: сборник статей. – М.: Наука, 1971. – С.312–348.
16. Історія Волині: з найдавніших часів до наших днів / О. Г. Михайлюк (відп. ред.), Я. Н. Димнич, М. М. Кучінко та ін. – Львів: Вища школа, 1988. – 480 с.
17. Коган Л. Г. На рубеже столетий (Новоград-Волынский в конце XIX – начале XX ст. / Л. Г. Коган // Звягель древній і вічно молодий. Тези Всеукр. наук.-красн. конференції. – Новоград-Волынский, 1995. – С.20–21.
18. Коротун І. М. Розміщення продуктивних сил України / І. М. Коротун, Л. К. Коротун, С. І. Коротун. – Рівне: Вид-во УДАВГ, 1997. – 420 с.
19. Кругляк Б. А. Внутренняя торговля в России в конце XIX – начале XX века на материалах Украины / Б. А. Кругляк. – Самара: Самарский университет, 1992. – 191 с.
20. Кругляк Б. А. Міста Волині – як торговельно-промислові осередки / Б. А. Кругляк // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність). Тези міжнар. наук.-практ. конференції. – Рівне, 1993. – С.114–116.
21. Лазанська Т. І. Торговельні дома України на рубежі двох століть (1892–1914 рр.) / Т. І. Лазанська // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – Вип. II. – С.24–41.
22. Лященко П. И. История народного хозяйства СССР / П. И. Лященко. – М.: Гос. изд-во полит. лит.-ры, 1956. – Т.2: капитализм. – 728 с.
23. Мазурок О. С. Города западноукраинских земель эпохи империализма (социально-экономический аспект) / О. С. Мазурок. – Львов: Світ, 1990. – 153 с.
24. Павлюк В. В. Магнатерія Волині в умовах розвитку ринкових відносин у другій половині XIX ст. / В. В. Павлюк // Український історичний журнал. – 2000. – №1. – С.102–108.
25. Памятная книжка Волынской губернии на 1907 год. – Житомир: Изд. губерnsk. статист. ком-т, 1906. – 183 с.
26. Памятная книжка Волынской губернии на 1911 год. – Житомир: Изд. губерnsk. статист. ком., 1910. – 620 с.
27. Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии: в 5 т. / Н. И. Теодорович. – Пochaев, 1888. – Т.1: Житомирский, Новоград-Волынский, Овручский уезды. – 436 с.
28. Указатель действующих в Российской империи акционерных предприятий и торговых домов. – СПб., 1905. – Т.2. – 783 с.
29. ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.549. – Спр.43. Про введення міського положення в Луцьку, Ковелі, Володимирі-Волинському, Кременці і Овручі Волинської губернії, 1880–1887 рр.
30. Там само. – Оп.627. – Спр.65. Про заснування товариства портланд-цементного заводу у Здолбунові 1897–1907 рр.
31. Там само. – Оп.636. – Спр.391. Звіт волинського губернатора за 1905 р., 1906 р.
32. Там само. – Оп.638. – Спр.155. Про дозвіл Азовсько-Донському комерційному банку відкрити відділення в м. Житомирі, 1908 р.
33. Там само. – Оп.639. – Спр.608. Прохання купців і промисловців про заснування в м. Рівному товарної біржі, 1909–1910 рр.
34. Там само. – Оп.651. – Спр.243. Про влаштування в м. Рівне водопроводу, 1898–1903 рр.
35. Там само. – Оп.653. – Спр.121. Про утворення із селища Здолбунів міського поселення, 1900–1906 рр.
36. Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861–62 гг. – СПб., 1863. – Ч.1. – VIII: Волынская губерния. – 35 с.
37. Янсон Ю. Хлебная торговля на Волини / Ю. Янсон. – СПб., 1870. – 285 с.

References

1. Sbornik svedeniy o deystvuyuschih v Rossii torgovyih domah. – SPb., 1912. – 454 s.
2. Stecki T. J. Wolyn pod wzgledem statystycznym, historycznym i archeologicznym. – Ser. 2-ga / T. J. Stecki. – Lwow, 1871. – 472 s.
3. Verzhbitskiy T. I. Kratкое описание goroda Zhitomira / T. I. Verzhbitskiy. – Zhitomir, 1887. – 28 s.
4. Ves Yugo-Zapadnyiy kray. Spravochnaya kniga torgovo-promyshlennyih i fabriчно-zavodskih predpriyatii, administrativnyih uchrezhdeniy i krupnogo zemlevladieniya v guberniyah Kievskoy, Volyinskoy i Podolskoy. – K., 1907. – 645 s.
5. Voronin A. Zapiska o vladelcheskikh gorodah i mestechkakh Yugo-Zapadnogo kraya / A. Voronin. – K., 1869. – Ch.1. – 140 s.
6. Goroda Rossii v 1904 godu. – SPb.: Tsentr. statist. kom. MVD, 1906. – 873 s.
7. Goroda Rossii v 1910 godu. – SPb.: Tsentr. statist. kom. MVD, 1914. – 1158 s.
8. Gurzhiiy I. O. Ukrayina v sistemі vserosiyskogo rinku 60–90-h rokov XIX st. / I. O. Gurzhiiy. – K.: Nauk. dumka, 1968. – 188 s.
9. DAVO. – F.395. Kovelske viddilennya Rosiyskogo torgovo-promislovogo banku. – Op.1. – Spr.1. Tsirkulyari Rosiyskogo torgovo-promislovogo banku, 1912–1915 rr.
10. DARO. – F.359. – Op.1. – Spr.2. Zhurnali zasidan zboriv upovnovazhenih m. Dubno za 1894–1895 rr.
11. Tam samo. – F.359. Dubenske miske sproschene gromadske upravlinnya. – Op.1. – Spr.1. Zhurnali zasidan zboriv upovnovazhenih m. Dubno za 1894–1895 rr.
12. Dihtyar G. A. Vnutrennyaya torgovlya v dorevolutsionnoy Rossii / G. A. Dihtyar. – M.: Izd-vo AN SSSR, 1960. – 236 s.
13. Zabelin A. Voenno-statisticheskoe obozrenie Volyinskoy gubernii / A. Zabelin. – K., 1887. – Ch.1. – 365 s.
14. Zuts N. I. Opisanie goroda Starokonstantinova ot nachala osnovaniya do nashih dney (1561–1884) / N. I. Zuts. – Starokonstantinov, 1884. – 85 s.

15. Ivanov L. M. O soslovno-klassovoy strukture gorodov kapitalisticheskoy Rossii / L. M. Ivanov // Problemyi sotsialno-ekonomicheskoy istorii Rossii: sbornik statey. – M.: Nauka, 1971. – S.312–348.

16. Istoriya Volini: z naydavnishih chasiv do nashih dniv / O. G. Mihaylyuk (vidp. red.), Ya. N. Dimnich, M. M. Kuchinko ta in. – Lviv: Vischa shkola, 1988. – 480 s.

17. Kogan L. G. Na rubezhe stoletiy (Novograd-Volyinskiy v kontse XIX – nachale XX st. / L. G. Kogan // Zvyagel drevniy i vichno molodiy. Tezi Vseukr. nauk.-kraezn. konferentsiyi. – Novograd-Volinskiy, 1995. – S.20–21.

18. Korotun I. M. Rozmischennya produktivnih sil Ukraini / I. M. Korotun, L. K. Korotun, S. I. Korotun. – Rivne: Vid-vo UDAVG, 1997. – 420 s.

19. Kruglyak B. A. Vnutrennyaya torgovlya v Rossii v kontse XIX – nachale XX veka na materialah Ukraini / B. A. Kruglyak. – Samara: Samarskiy universitet, 1992. – 191 s.

20. Kruglyak B. A. Mista Volini – yak torgovelnopromislovi osередki / B. A. Kruglyak // Aktualni problemi rozvitku mist ta miskogo samovryaduvannya (istoriya i suchasnist). Tezi mizhnar. nauk.-prakt. konferentsiyi. – Rivne, 1993. – S.114–116.

21. Lazanska T. I. Torgovelni domi Ukraini na rubezhi dvoh stolit (1892–1914 rr.) / T. I. Lazanska // Problemi Istoriyi Ukraini XIX – nachatku XX st. – K.: In-t Istoriyi Ukraini NAN Ukraini, 2001. – Vip. II. – S.24–41.

22. Lyaschenko P. I. Istoriya narodnogo hozyaystva SSSR / P. I. Lyaschenko. – M.: Gos. izd-vo polit. lit-ryi, 1956. – T.2: kapitalizm. – 728 s.

23. Mazurok O. S. Goroda zapadnoukrainskikh zemel epochi imperializma (sotsialno-ekonomicheskyy aspekt) / O. S. Mazurok. – Lvov: Svit, 1990. – 153 s.

24. Pavlyuk V. V. Magnateriya Volini v umovah rozvitku rinkovih vidnosin u drugiy polovini XIX st. / V. V. Pavlyuk // Ukrayinskiy istorichniy zhurnal. – 2000. – №1. – S.102–108.

25. Pamyatnaya knizhka Volyinskoj gubernii na 1907 god. – Zhitomir: Izd. gubernsk. statist. kom-t, 1906. – 183 s.

26. Pamyatnaya knizhka Volyinskoj gubernii na 1911 god. – Zhitomir: Izd. gubernsk. statist. kom., 1910. – 620 s.

27. Teodorovich N. I. Istoriko-statisticheskoe opisanie tserkvey i prihodov Volyinskoj eparhii: v 5 t. / N. I. Teodorovich. – Pochaev, 1888. – T.1: Zhitomirskiy, Novograd-Volyinskiy, Ovruchskiy uezdyy. – 436 s.

28. Ukazatel deystvuyuschih v Rossiyskoj imperii aktsionernyih predpriyatij i torgovnyh domov. – SPb., 1905. – T.2. – 783 s.

29. TsDIAK Ukraini. – F.442. – Op.549. – Spr.43. Pro vvedennya miskogo polozhennya v Lutsku, Kovel, Volodimir-Volinskomu, Kremetsi i Ovruchi Volinskoy guberniyi, 1880–1887 rr.

30. Tam samo. – Op.627. – Spr.65. Pro zasnovannya tovaristva portland-tsementnogo zavodu u Zdolbunovi 1897–1907 rr.

31. Tam samo. – Op.636. – Spr.391. Zvit volinskogo gubernatora za 1905 r., 1906 r.

32. Tam samo. – Op.638. – Spr.155. Pro dozvil Azovsko-Donskomu komertsyonomu banku vidkriti viddlennya v m. Zhitomiri, 1908 r.

33. Tam samo. – Op.639. – Spr.608. Prohannya kuptsiv i promislovtsiv pro zasnovannya v m. Rivnomu tovarnoyi birzhi, 1909–1910 rr.

34. Tam samo. – Op.651. – Spr.243. Pro vlashtuvannya v m. Rivne vodoprovodu, 1898–1903 rr.

35. Tam samo. – Op.653. – Spr.121. Pro utvorennya iz selischa Zdolbuniv miskogo poselennya, 1900–1906 rr.

36. Ekonomicheskoe sostoyanie gorodskih poseleniy Evropeyskoj Rossii v 1861–62 gg. – SPb., 1863. – Ch.1. – VIII: Volyinskaya guberniya. – 35 s.

37. Yanson Y. Hlebnyaya torgovlya na Volyni / Yu. Yanson. – SPb., 1870. – 285 s.

Shkilnuk N. M., postgraduate of History of Ukraine, Ternopil national pedagogical University name V. Hnatiuk (Ukraine, Ternopil), klish_andriy@ukr.net

Features of trade in the cities of Volyn province in the second half of the nineteenth century

In the article the problem of development of trade and economic relations in the Volyn province, the role of fair and constant trade in the internal and external markets of the region and the development of distribution network.

Keywords: Volyn province, economic relations, trade fairs, auctions, trades, trade routes.

***

УДК 334.73

Гавліч І. Б.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства, Тернопільський національний економічний університет (Україна, Тернопіль),
gavlich_ira@ukr.net

ІСТОРОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ СТ. – 1914 Р.)

Проаналізовано історіографічний комплекс праць учених, присвячених проблемам української кредитної кооперації у Східній Галичині (кінець ХІХ ст. – 1914 р.). Методологічну основу склали принципи наукової об'єктивності, історизму, системності, всебічності, які ґрунтуються на пріоритеті роботи з документами. Використання різноманітних джерел під час дослідження української кредитної кооперації дозволяє уникнути однобічності та сприяє всебічному вивченню поставленої проблеми.

Ключові слова: історичні джерела, історіографія дослідження, кооперація, кредитна кооперація, кредитні товариства, Східна Галичина.

Актуальність обраної теми зумовлюється важливістю кооперативної проблематики в сучасній історичній науці. Особливе значення при з'ясуванні різних аспектів місця і ролі української кредитної кооперації у Східній Галичині в кінці ХІХ – початку ХХ ст. має вивчення історіографії досліджуваної проблеми.

Метою статті є комплексний аналіз вітчизняної історіографії в дослідженні проблеми української кредитної кооперації у Східній Галичині (кінець ХІХ ст. – 1914 р.), визначення її малодосліджених аспектів.

Зважаючи на доволі велику кількість праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, у яких тією чи іншою мірою досліджено становлення і розвиток системи українських кооперативних організацій Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст., в тому числі і кредитної, доцільно буде здійснити їх аналіз за кількома групами. До першої групи належать праці, які побачили світ у досліджуваній період; до другої – дослідження міжвоєнного часу; третю групу становлять роботи радянських дослідників; четверту – дослідження науковців незалежної України; п'яту – студії істориків українського зарубіжжя.

Серед праць першої групи виділимо роботи російських та українських дослідників, опубліковані наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Російській та Австро-Угорській імперіях, до яких тоді належали українські землі. Визначальною ознакою більшості праць, опублікованих у Російській імперії, є їхнє прикладне і загальнотеоретичне спрямування. Винятком була робота І. Хоткевича «Кооперація в Галичині» (Харків, 1918) [1], в якій автор детально охарактеризував галицьку кредитну кооперацію та високо оцінив її діяльність.

Принципово важливим є те, що в період національно-визвольних змагань початку ХХ ст., коли у Наддніпрянській Україні активно розвивався український кооперативний рух, учені П. Пожарський [2], М. Туган-Барановський [3; 4], та ін. намагалися поєднати завдання кооперації з невідкладними проблемами державотворення і національного відродження. Особливої уваги заслуговує фундаментальна праця М. Тугана-Барановського «Соціальні основи кооперації» [3], що здобула визнання в усьому світі та ввела ім'я вченого у число класиків-теоретиків кооперативного руху. У цій праці М. Туган-Барановський детально простежив історичну еволюцію ідеї кооперації, проаналізував практику діяльності кооперативів у різних країнах світу.